

Open Journal of Animation, Film and Interactive Media in Education and Culture [AFIMinEC]

Vol 3, No 3 (2022)

afimec

Η σχέση του δημοτικού τραγουδιού με το φυσικό περιβάλλον. Περιπτωσιολογική προσέγγιση από τη μουσική συλλογή του Γεωργίου Παχτίκου.

Νικόλαος Μπούκας , Πεφάνης Λαμπρογιάννης

doi: [10.12681/afimec.31700](https://doi.org/10.12681/afimec.31700)

To cite this article:

Μπούκας Ν., & Λαμπρογιάννης Π. (2022). Η σχέση του δημοτικού τραγουδιού με το φυσικό περιβάλλον. Περιπτωσιολογική προσέγγιση από τη μουσική συλλογή του Γεωργίου Παχτίκου. *Open Journal of Animation, Film and Interactive Media in Education and Culture [AFIMinEC]*, 3(3). <https://doi.org/10.12681/afimec.31700>

**Η σχέση του δημοτικού τραγουδιού με το φυσικό περιβάλλον.
Περιπτωσιολογική προσέγγιση από τη μουσική συλλογή του
Γεωργίου Παχτίκου.**

Μπούκας Νικόλαος

Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος
Ψηφιακών Μέσων και Επικοινωνίας (Ι.Π.)
E-mail, nboukas08@gmail.com

Πεφάνης Λαμπρογιάννης

Διδάκτωρ Μουσικολογίας (Ε.Κ.Π.Α.)
Καθηγητής μουσικής στη Δ.Π.Ε. Κεφαλληνίας
E-mail, pefanis1@gmail.com

Abstract

Through the case study of the collection of 260 folk songs by George Pahtikos, the relationship between the folk song and the natural environment is examined. Using the methodological tools of musicology and communication, the poetic as well as the musical content of the collection is examined in order to highlight the communicative element of the songs in relation to the issue under study. The collection contains many symbolic references to Nature, which express human feelings, situations and reflect specific historical and social phases. Thus, the material is categorized and analyzed based on these references. In this particular collection, in addition to the words that have a direct reference to Nature, there are more rare and indirect references, which are expressed through the melodic movement of the songs (rhetorical elements). Therefore, the transcription of the melody of the songs by Pahtikos provides additional evidence for the relationship of the folk song with Nature, making the collection particularly important.

Key-Words: folk music, natural environment, musicology, communication, George Pahtikos

Περίληψη

Μέσα από την περιπτωσιολογική μελέτη της συλλογής των 260 δημοτικών τραγουδιών του Γεωργίου Παχτίκου εξετάζεται η σχέση του δημοτικού τραγουδιού με το φυσικό περιβάλλον. Χρησιμοποιώντας τα μεθοδολογικά εργαλεία της μουσικολογίας και της επικοινωνίας εξετάζεται το ποιητικό, αλλά και το μουσικό περιεχόμενο της συλλογής με σκοπό την ανάδειξη του επικοινωνιακού στοιχείου των τραγουδιών σε σχέση με το υπό μελέτη ζήτημα. Στη συλλογή εντοπίζεται πλήθος συμβολικών αναφορών στη Φύση, οι οποίες εκφράζουν ανθρώπινα συναισθήματα, καταστάσεις και αντανakλούν συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές φάσεις. Έτσι, το υλικό κατηγοριοποιείται και αναλύεται με βάση αυτές τις αναφορές. Στη συγκεκριμένη συλλογή εκτός από τις λέξεις που έχουν άμεση αναφορά στη Φύση, υπάρχουν πιο σπάνια και έμμεσες αναφορές, οι οποίες εκφράζονται μέσα από τη μελωδική κίνηση των τραγουδιών (ρητορικά στοιχεία). Η καταγραφή, λοιπόν, της μελωδίας των τραγουδιών από τον Παχτίκο δίνει επιπλέον στοιχεία για τη σχέση του δημοτικού τραγουδιού με τη Φύση καθιστώντας τη συλλογή ιδιαίτερα σημαντική.

Λέξεις-κλειδιά: δημοτική μουσική, φυσικό περιβάλλον, μουσικολογία, επικοινωνία, Γεώργιος Παχτίκος

1. Εισαγωγή

Ο μουσικοφιλόλογος Γεώργιος Παχτικός (1869-1916) υπήρξε, μεταξύ άλλων, και ένας ακούραστος συλλέκτης – καταγραφέας – των δημοτικών τραγουδιών τόσο των μικρασιατικών περιοχών όσο και εκείνων της ευρωπαϊκής Ελλάδας. Μέρος του έργου του δημοσιεύτηκε το 1905 στην έκδοση της Βιβλιοθήκης Μαρασλή με τίτλο: *260 Δημώδη ελληνικά άσματα από του στόματος του Ελληνικού λαού. Της Μικράς Ασίας, Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας, Ελλάδος, Κρήτης, Νήσων του Αιγαίου, Κύπρου και των παραλίων της Προποντίδος συλλεγέντα και παρασημανθέντα (1888-1904)*. Το συγκεκριμένο πόνημα παρουσιάστηκε το 1906 σε διεθνές μουσικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στη Βασιλεία αποσπώντας διθυραμβικές κριτικές (Καλογερόπουλος, 1998, σ. 32). Στη συγκεκριμένη συλλογή ο Παχτικός ακολουθώντας το παράδειγμα Ελλήνων και ξένων μουσικών και μουσικολόγων που εξέδωσαν μουσικές συλλογές ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπως ο Louis-Albert Bourgault-Ducoudray κ.α. (Ducoudray, 1876), δεν αρκέστηκε μόνο στην καταγραφή των ποιητικών κειμένων των τραγουδιών, αλλά αποτύπωσε και τις μελωδικές τους γραμμές. Προχώρησε, δηλαδή, στην παρασήμανσή τους, χρησιμοποιώντας την ευρωπαϊκή σημειογραφία. Ο εμπλουτισμός αυτός της έκδοσης, δίνει τη δυνατότητα στον σύγχρονο μελετητή, να προβεί σε ασφαλή συμπεράσματα (Πεφάνης & Φευγαλάς, 2017, σ. 33-34) αναφορικά με τη σχέση της λαϊκής ποίησης της υπαίθρου και της μελωδίας που την επένδυε, αλλά και να εντοπίσει διαφοροποιημένες μελωδικές γραμμές που συνόδευαν όμοιο ποιητικό κείμενο που λόγω της προφορικότητας, επιχωρίαζε σε διάφορες περιοχές.

Το αποτύπωμα του φυσικού περιβάλλοντος, άψυχου και έμψυχου, που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης στις πολυάριθμες λαϊκές ποιητικές συνθέσεις του ανώνυμου δημιουργού της ελληνικής υπαίθρου, εκδηλώνεται με χαρακτηριστικές προσωποποιήσεις και παρομοιώσεις (Αποστολοπούλου, Τρικούπης, 2009, σ. 6), με εικόνες και αλληγορίες που διαδραματίζουν έναν κομβικό ρόλο στον περιγραφικό τους χαρακτήρα. Ο συμβολικός χαρακτήρας του παραδοσιακού μουσικο-ποιητικού πολιτισμού της ελληνικής υπαίθρου, στηρίζεται σε χαρακτηριστικές ιδιότητες του φυσικού περιβάλλοντος όπως π.χ. από τα δέντρα, η λεμονιά ή η μηλιά συμβολίζουν την κόρη, το κυπαρίσσι συμβολίζει τον ευθυτενή και λεβέντη άντρα: *Η κόρη βγήκε λεμονιά/Ο νέος κυπαρίσσι-φυσάει βορηάς την λεμονιά/φιλεί το κυπαρίσσι* (Παχτικός, 1905, σ. 88). Τα λουλούδια συμβολίζουν τα νιάτα ή την γυναικεία ομορφιά. Από τα πτηνά, τα πουλιά συμβολίζουν τον μεταφορέα των καλών ή κακών ειδήσεων, αλλά και την ομορφιά, ενώ από τα αρπακτικά ο αϊτός και το γεράκι συμβολίζουν την περηφάνια και την παλικάριά κ.α..

2. Μεθοδολογία

Μελετώντας τα 260 άσματα της μουσικής συλλογής του Παχτικού και επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στις αναφορές που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον, διαπιστώνεται το μέγεθος της επικοινωνιακής και διαλεκτικής σχέσης της ανθρώπινης ύπαρξης και της Φύσης (Μάντζιου, 2021, σ. 104), η οποία διέπεται από απaráμιλλη ισορροπία και αρμονία. Στα δημοτικά τραγούδια της συγκεκριμένης συλλογής είναι αρκετές οι περιπτώσεις, όπου στοιχεία της Φύσης, όπως η χλωρίδα, η πανίδα, το έδαφος, το υπέδαφος, τα πολύτιμα μέταλλα, τα πετρώματα, ο ήλιος, το φεγγάρι, τα άστρα, κ.α. συμβολίζουν ανθρώπινα συναισθήματα και καταστάσεις, όπως η γυναικεία ομορφιά, ο έρωτας, ο θάνατος, η ξενιτιά, το νανούρισμα κ.α.. Με αυτόν τον τρόπο η Φύση γίνεται επικοινωνιακό στοιχείο των τραγουδιών με σκοπό να τονισθούν, να εξωραϊστούν και να υπερθεματιστούν διάφορες καταστάσεις. Μάλιστα, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που τα ίδια στοιχεία της Φύσης συμβολίζουν τελείως διαφορετικές καταστάσεις και συναισθήματα: - *Κόρη μ', ο πύργος χάρος σου/το περβόλι τάφος σου/τα δυο ποτάμια με νερό/είν' ο παπάς με θυμιάτο. [...] Ο πύργος είναι άνδρας μου/το περβόλι γάμος μου/τα δυο ποτάμια με νερό/θα σμίξει συμπεθεριό* (Παχτικός, 1905, σ. 139).

3. Έρευνα

Πολυάριθμα είναι τα δημοτικά τραγούδια της συλλογής που υμνούν τη γυναικεία ομορφιά, τον έρωτα, αλλά και τις συνεπακόλουθες καταστάσεις. Σε αρκετές περιπτώσεις η γυναίκα και η ομορφιά της συμβολίζεται με διάφορα καρποφόρα δέντρα. Στα τραγούδια «Η Νεραντζούλα» από την Ήπειρο και «Περιπλεγμένη νεραντζιά» από τη Χίο η ομορφιά συμβολίζεται με το ομώνυμο εσπεριδοειδές δέντρο: *Νεραντζούλα φουντωμένη/πούναι τάνθια σου, νεραντζούλα,/πουν' τα κάλλη σου;* (Παχτικός, 1905, σ. 314). *Περιπλεγμένη νεραντζιά, μεσ' τ'άνθη βουτηγμένη/ την ώρα που σ' αγάπησα ήτανε ευλογημένη* (Παχτικός, 1905, σ. 314). Η καρποφορία των δέντρων εκφράζει τη γονιμότητα. Έτσι, στο τραγούδι «Η πορτοκαλιά» από τη Θράκη αναφέρεται: *Έχει και μεσ' στα στήθια/χρυσή πορτοκαλιά/που κάνει πορτοκάλια/κ' είναι πολύ γλυκά* (Παχτικός, 1905, σ. 239). Στο τραγούδι «Μηλίτσα μ' πούσαι στον κρημνό» από τη Μακεδονία επισημαίνεται: *Μηλίτσα μ' πούσαι στον κρημνό τα μήλα φορτωμένη/τα μήλα σου, μηλίτσα μου, τα μήλα σου 'λιμπίσθηκα* (Παχτικός, 1905, σ. 282). Και στις δύο περιπτώσεις το «πλούσιο» στήθος αποτελεί στοιχείο υγείας, γονιμότητας και ερωτικής έλξης. Σε άλλες περιπτώσεις η γυναικεία ομορφιά συμβολίζεται με τον ήλιο, το φεγγάρι και τους πολύτιμους λίθους, όπως στο τραγούδι «Κάτω στο ρορορορορ και στο Βελιγράδι» από τη Θράκη: *Ήτανε και μια έμμορφη που λάμπει σαν φεγγάρι/λάμπουν και τα ματάκια της σαν μαργαριτάρια* (Παχτικός, 1905, σ. 227) ή στο τραγούδι «Ποιος είδε ήλι' από βραδύς» από την Ήπειρο. Εδώ, το στήθος συμβολίζεται με πολύτιμα μέταλλα: *κόπηκε το τσαπράζι της κι αφάνη το βυζί της./Ένας το λέγει μάλαγμα, άλλος το λέγ' ασήμι* (Παχτικός, 1905, σ. 335).

Επιπλέον, στο τραγούδι «Ανάμεσα τρεις θάλασσais» από την Ήπειρο η δύναμη της γυναικείας ομορφιάς συγκρίνεται με αυτή του ήλιου, ενώ δεν λείπουν οι επαναλαμβανόμενες αναφορές σε καρποφόρα δέντρα: *Ανάμεσα τρεις θάλασσais [τριανταφυλλάκι μ' κόκκινο]/,πύργος θεμελιωμένος [νεράντσι και λειμόνι]. [...] Και με τον Ήλιο μάλωνε/και με τον Ήλιο μαλώνει/Για έβγα, Ήλιε μ' για να βγω/για λάμψε, για να λάμψω/Και συ αν λάμψης, Ήλιε μου,/μαραίνεις τα χορτάρια/Κ' εγώ αν λάμψω, Ήλιε μου, μαραίνω παλληκάρια* (Παχτικός, 1905, σσ. 315-316). Παράλληλα, στο τραγούδι «Μια μάνα μια καλή μάνα» από τη Θράκη τα στοιχεία της Φύσης συμβολίζουν εκείνα τα στοιχεία που θα κάνουν την κόρη θελκτική στους «προξενητάδες»: *Βάζει τον γήλιο πρόσωπο/Και το φεγγάρ' αστήθη/Και τον καθάρ' αυγερινό/Το βάζει δακτυλίδι* (Παχτικός, 1905, σ. 215). Ο ήλιος συμβολίζει το λαμπερό πρόσωπο, το φεγγάρι το πλούσιο στήθος και ο αυγερινός το λαμπερό δακτυλίδι.

Το ερωτικό στοιχείο ως πιο προσωποποιημένη υπόσταση σε σχέση με την αγάπη (Πλεμμένος, 2020, σ. 114) συμβολίζεται με διάφορους τρόπους στα τραγούδια της συλλογής. Στο τραγούδι «Σαράντα πέντε λεμονιαίς» από τη Μακεδονία οι απόλαυση των καρπών συμβολίζει τους ερωτικούς «καρπούς», τους κινδύνους που αυτοί εγκυμονούν και τη συνειδητή απόφαση του άντρα να τους γευτεί: *Σαράντα πέντε λεμονιαίς στον άμμο φυτευμέναις,/σ την τρέχη το νερό και πάλι μαραμμέναις,/κάμουν τα φύλλα πράσινα και τα λεμόνια ασήμι./Όποιος τα κόψη κόβεται κ' όποιος τα γαγ' πεθαίνει./Ας κόψω, κόρη μ', κι ας κοπώ, ας φάγω και ας πεθαίνω* (Παχτικός, 1905, σσ. 296-297). Στο τραγούδι «Ένα τραγούδι θα σε 'πω» από τη Θράκη τα ερωτικά συναισθήματα συμβολίζονται με στοιχεία της Φύσης για να αποκαλυφθεί η έντασή τους: *Όταν σε καλοθυμηθώ κι όταν σε βάζει ο νους μου/σαν θάλασσα βουρκώνομαι, σαν κύμα δέρνει ο νους μου.* Μόνο η νύχτα και ο ύπνος που συνδέεται με αυτή έρχεται και επουλώνει τις πληγές του έρωτα: *Η νύχτα με περικαλεί και πέφτω και κοιμούμαι/κι αλησμόνώ της πόνοι να μη με τυραννούνε* (Παχτικός, 1905, σ. 232).

Η δύναμη του έρωτα είναι ασύλληπτη. Στο τραγούδι «Απόψε τα μεσάνυχτα» από τις Κυκλάδες ο έρωτας είναι τα πάντα και συμβολίζεται με τον ουρανό και τα άστρα: *Απόψε τα μεσάνυχτα μου κλέψανε μια γλάστρα,/μούκλεψαν την αγάπη μου, τον ουρανό με τάστρα.* (Παχτικός, 1905, σσ. 355-356). Επιπλέον, στο τραγούδι «Αχ! δεν ξεύρω γιατί» από την Κρήτη φαίνεται ξεκάθαρα η δύναμη του έρωτα, αφού ούτε το νερό δεν μπορεί να σβήσει την ερωτική φλόγα: *Αχ! Δεν ξεύρω γιατί κάνουνε τον έρωτα στην βρύσι-/μήπως μπορεί κάθε νερό τέτοια*

φωτιά να σβύση;/Αχ! Σ' ένα ντουμάνι βρίσκομαι, σε μια φωτιά μεγάλη/και σαν σε ιδώ σβυν' η φωτιά και δροσερεύω πάλι (Παχτικός, 1905, σσ. 359-360). Η δύναμη του έρωτα είναι απaráμιλλη και δεν μπορεί να καμφθεί εύκολα από εξωτερικούς παράγοντες. Στο τραγούδι «Δυο ήλιοι, δυο φεγγάρια» από τη Μικρά Ασία εκφράζεται συμβολικά μέσα από τα στοιχεία της Φύσης αυτή η ισχυρή αντίσταση: Δυο ήλιοι, δυο φεγγάρια επολεμούσανε/να μας χωρίσουν 'θέλαν και δεν μπορούσανε (Παχτικός, 1905, σ. 35).

Στο τραγούδι «Που ήσουν, πουλί πεντάπλομπο» από την Ήπειρο η ερωτική συνεύρεση συμβολίζεται με στοιχεία της χλωρίδας και της πανίδας: Που ήσουν, πουλί πεντάπλομπο/και πεντεπλουμισμένο, [...] ήμουν στους κάμπους πόβοσκα/και σένα συλλογιόμουν/και ανέβηκα στην πιπεριά/να μάσω το πιπέρι; [...] ξαγλύστησα από την πιπεριά/και πέσα στα σινδόνια/εις τους πάγους και στα χιόνια/κι ηύρα κορμί για αγκάλιασμα (Παχτικός, 1905, σ. 320). Στο τραγούδι «Κάτω στο ρορορορορ και στο Βελιγράδι» διάφορα είδη πανίδας συμβολίζουν τα στάδια του ερωτικού σχεδίου για την «κατάκτηση» του ερωτικού πόθου: Μπαρμπουνάκι γένομαι 'σ το γιαλό πηγαίνω. [...] Ορνιθίτσα γίνομαι 'σ το κουμάσι μπαίνω/Πέντε πιρ Χορόζ (πετεινός) ολούρουμ έρχομαι σε παίρνω [...] Πέντε πιρ κουζού (και εγώ πρόβατον γίνομαι) ολούρουμ έρχομαι σε τρώγω (Παχτικός, 1905, σ. 229).

Επιπρόσθετα, στο τραγούδι «Αναστασία Βολιώτισσα» από τη Θεσσαλία η χλωρίδα συμβολίζει την απόδειξη της αγάπης: Θυμάσαι που σ' εφίλησα/στα πλάτανα, στην βρύσι/και βάλαμε για μάρτυριά/τα φύλλα του πλατάνου;/Τώρα τα φύλλα πέσανε/και ποιος θα μαρτυρήση;/Θα μαρτυρήση ο πλατάνος/θα μαρτυρήση η βρύσι (Παχτικός, 1905, σ. 351), ενώ στο τραγούδι «Νάταν η θάλασσα γυαλί» από τα νησιά του Αιγαίου η θάλασσα γίνεται μέσο για την «παρακολούθηση» του ερωτικού πόθου: Νάταν η θάλασσα γυαλί και το γυαλί καθρέφτης/ να σ' έβλεπα, πουλάκι μου, σε τι κρεβάτια πέφτεις (Παχτικός, 1905, σσ. 363-364).

Ωστόσο, ο έρωτας απαιτεί θυσίες και κάποιες φορές προκαλεί πόνο. Στο τραγούδι «Κίνησα εχθές να έλθω» από τη Μακεδονία, τα καιρικά φαινόμενα παρουσιάζονται ως εμπόδιο που πρέπει να ξεπεραστεί για να αποδειχθεί η δύναμη της αγάπης: -Κίνησα εχθές να έλθω/κ' έπιασε ψιλή βροχή./Ας ήρχουσαν κι ας βρέχουσαν/κι ας γένουσαν μούσκεμμα/είχα ρούχα ν' σ' αλλάξω στρώμα για να κοιμηθής· (Παχτικός, 1905, σ. 305). Στο τραγούδι «Τα χιόνια και τα κρούσταλλα» από τη Λαμία τα φυσικά φαινόμενα εκφράζουν τον ερωτικό πόνο: Τα χιόνια και τα κρούσταλλα φέρνουνε τα χαλάζια/τα δάκρυα κι αναστεναγμοί φέρνουνε τα μαράζα./Βλέπεις εκείνο το βουνό πως άναψε και καίει;/Κάποιος αγάπη έχασε και κάθεται και κλαίει (Παχτικός, 1905, σσ. 348-349), ενώ, όπως αναφέρεται στο τραγούδι «Ένας αητός καθότανε» από την Πελοπόννησο, ο ερωτικός πόνος λυγίζει και τους πιο δυνατούς, ακόμα και αυτό το αρπακτικό ημερόβιο πτηνό: Ένας αητός καθότανε/στον ήλιο κι ηλιαζότανε/κι άλλος αητός επέρασε/τον εγλυκοχαιρέτισε./Αητέ μου, για δεν κυνηγάς,/μον' κάθεσαι και βλαστημάς;/εγώ έχασα το ταίρι μου/κ' 'εφυγ' απ' το χέρι μου (Παχτικός, 1905, σ. 354).

Ο έρωτας και η αγάπη σε ορισμένες περιπτώσεις φτάνουν σε ένα αδόκητο τέλος. Ο «αποχωρισμός», ο θάνατος είναι μια τραγωδία που προκαλεί θρήνο αντίστοιχο με τη σταύρωση (Σήμερα μαύρος ουρανός). Στο τραγούδι «Αχ! Θεγιέ μου, κάνε συννεφιά» από την Προποντίδα το χρώμα του ουρανού εκφράζει τη δύσκολη στιγμή του «αποχωρισμού»: Αχ! Θεγιέ μου, κάνε συννεφιά ήλιος μην το μαυρίση./σήμερις τάσπρο γιασεμί βγαίνει να σεργιανίση/Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα/σήμερα και η αγάπη μου χωρίζει από ταμένα. (Παχτικός, 1905, σσ. 380-381).

Στη συλλογή υπάρχουν αρκετά τραγούδια που σχετίζονται με τον γάμο. Στο τραγούδι «Η περδικίτσα» από τη Θράκη η νύφη και ο γαμπρός παρομοιάζονται με την πανίδα (τρυγονάκι, περιστεράκι), ενώ οι συμπέθεροι και οι κουμπάροι με τη χλωρίδα. Πιο συγκεκριμένα οι συμπέθεροι παρομοιάζονται με πιο γενικά είδη της χλωρίδας (περιβόλι, δέντρα), ενώ οι κουμπάροι με πιο ειδικά (μόσχος, γαρουφαλάκια): Ναν η νύμφη τρυγονάκι/κι ο γαμβρός περιστεράκι/Νάναι και τα συμπεθέρια περιβόλι με τα δένδρα./Νάναι και τα συντεκνάκια/μόσχος και γαρουφαλάκια (Παχτικός, 1905, σσ. 202-203). Παρόμοιο φαινόμενο

σε σχέση με το ζευγάρι εντοπίζεται και στο τραγούδι «Ἦρθεν ἡ ώρα ἡ χρυσή» από τη Βιθυνία: *Ἦρθεν ἡ ώρα ἡ χρυσή/ἦρθε κ' ευλογημένη, να πάρη αητός την πέρδικα/την ολοπλουμισμένη* (Παχτικός, 1905, σ. 104). Στο τραγούδι «Κάτω στην Ρόδο στην Ροδοπούλα» τα πουλιά εκφράζουν την ελεύθερη βούληση στην παντρεία, κάτι που ήταν αντίθετο με τα ιδανικά της εποχής: *Δεν τον επαίρνω, δεν το εθέλω,/Πέρδικα γίνομαι, εις τα δάση μπαίνω* (Παχτικός, 1905, σ. 260).

Η απαγορευμένη αγάπη εκφράζεται με τα στοιχεία της Φύσης στο τραγούδι «Χήρα είχε 'να 'μορφο υιό» από τη Μικρά Ασία. Η χήρα μάνα ζητά να παντρευτεί τον γιο της, αλλά εκείνος απαντά: *Σώπα, μάνα μ', και μην το λες/και μην το αναφέρνεις. [...] να μην τακούσουν τα πουλιά/και πια δεν κελαδήσουν/να μην τακούσ' η μαύρη γης/και πια δεν πρασινίση/να μην τακούσ' η θάλασσα/και πια δεν κυματίση* (Παχτικός, 1905, σ. 90).

Το στοιχείο του θανάτου συμβολίζεται με διάφορες αναφορές στη χλωρίδα, την πανίδα και άλλα στοιχεία της Φύσης. Στο τραγούδι «Μπρε Μανώλη, μπρε λεβέντη» από τη Θράκη η φονευμένη από τον άντρα της γυναίκα συμβολίζεται με την πανίδα: *Σήκω, πάπια μ', σήκω χήνα μ'* (Παχτικός, 1905, σσ. 206-207). Ο θάνατος εκφράζεται στερεοτυπικά και από τον ήχο Πλ. Β' στον οποίο ανήκει η μελωδία του τραγουδιού. Στο τραγούδι «Διώξε με, μάνα μ', διώξε με», επίσης, από τη Θράκη ο θάνατος παρομοιάζεται με συστατικά στοιχεία που βρίσκονται στο έδαφος και το υπέδαφος της γης: *Έχει το χώμα πάπλωμα/την γη την έχει στρώμα/ένα κομμάτι μάρμαρο/το έχει μαξιλάρι*. Το χώμα που είναι μαλακό παρομοιάζεται με το πάπλωμα, η γη που είναι πιο σκληρή με το στρώμα, ενώ το μάρμαρο λόγω χρώματος με το μαξιλάρι. Τα *μαύρα πουλιά* είναι αυτά που τρώνε τον νεκρό και συμβολίζουν τον θάνατο, όμως είναι και αυτά που θα αναλάβουν το δύσκολο έργο της αναγγελίας του θανάτου: *Μαύρα πουλιά τον τρώγανε/κι άσπρα τον τριγυρίζανε/Ένα χρυσό χρυσούτσικο/Κάθεται και τον κλαίει./Φάγε και συ, χρυσό πουλί/Αντρειωμέναις πλάταις/Να κάμης φτερούγαις παχυναίς/Και μύτη κοκκαλένια,/Να βγάνω την φτερούγα σου/Τρία χρυσά κοντύλια/να γράψω τρία γράμματα/τρία κακά μαντάτα* (Παχτικός, 1905, σσ. 209-211).

Στο τραγούδι «Σήμερις μαύρος ουρανός» (Α και Β) από τη Θράκη υλικά στοιχεία της Φύσης αποκτούν ανθρώπινα συναισθήματα για να εκφράσουν τον απύθμενο θρήνο της σταύρωσης του Χριστού: *Σήμερις όλοι θλίβονται/Και τα βουνά λυπούνται*. Παράλληλα, και άλλα στοιχεία της Φύσης «θρηνούν» δείχνοντας την τραγικότητα του γεγονότος: *Τότες και ο ήλιος 'χάθηκε/Τότες και το φεγγάρι/Τα μάρμαρα ραγίζονται/Τα δένδρα προσκυνούνε*. (Παχτικός, 1905, σσ. 220-224). Παρόμοιο φαινόμενο συναντάται και στο τραγούδι «Σηκώνομαι ταχυνό ταχυνό» από τη Μακεδονία που αφορά τον λαβωμένο και ετοιμοθάνατο καπετάνιο των κλεφτών: *ακούω τα πεύκα και βογγούν τα έλατα να τρίζουν*. Η παρουσία της χλωρίδας και του ήλιου αποτελεί το ιδανικό μέρος επιθυμίας ταφής του νεκρού: *Για παρτέ με και σύρτε με πέρα σ' εκείν' τη ράχη,/πούναι τα δένδρα τα πυκνά, τα πυκναραδιασμένα,/και σκάψετε το μνήμα μου φαρδύ ως τρεις νομάτοι./Και στην δεξιά μου την μεριά αφήστε παραθύρι./Να λάμπη ο ήλιος το ταχυνό να λάμπω κ' εγώ μέσα!* (Παχτικός, 1905, σ. 263-267). Στοιχείο θανάτου αποτελούν και οι πολεμικές συγκρούσεις. Στο τραγούδι «Εσείς βουνά των Γρεβενών» από την Ήπειρο τα καιρικά φαινόμενα συμβολίζουν τη σφοδρότητα των πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ των Ελλήνων και των Οθωμανών: *Πως πολεμούν, Ζάκα μ' οι Έλληνες με το Ρεδίφ-ασκέρι/Πέφτουν τα βόλια σαν βροχή, τουφέκια σαν χαλάζι/κι αυτά τα λιανοτούφεκα σαν άμμο της θαλάσσης* (Παχτικός, 1905, σσ. 313-314).

Η ξενιτιά και οι δυσκολίες της είναι ένα άλλο στοιχείο που συμβολίζεται μέσω της Φύσης στη συλλογή. Στο τραγούδι «Εσείς, πουλιά του κάμπου» από τη Μακεδονία, τα καιρικά φαινόμενα μπαίνουν εμπόδιο στον γυρισμό από την ξενιτιά: *Εμάγευσε τα άστρα και τον ουρανό,/μαγεύει τα ποτάμια και δεν τρέχουνε,/μαγεύει τα καράβια και δεν αρμενούν-/με μάγευσε και μένα, δεν μπορώ ναλθώ./Όταν κινήσω νάλθω, χιόνια και βροχή,/κι όταν γυρίζω 'πίσω, ήλιος, ζαστεριά!* (Παχτικός, 1905, σσ. 291-292). Στο τραγούδι «Του Κίτσου η μάνα», από την ίδια γεωγραφική περιοχή, το ποτάμι είναι η αιτία που δεν μπορεί να γυρίσει ο γιος από τη

ξενιτιά: *Του Κίτσου η μάνα κάθουνταν αντίκρυ στο ποτάμι,/και το ποτάμι 'μάλλονε και το πετροβολούσε./-Ποτάμι, για λιγότεψε, για κάμε λιγ' οπίσω·/θελ' να περάσω αντίπερα, πέρα στα κλεφτοχώρια* (Παχτικός, 1905, σσ. 292-293).

Άλλα στοιχεία που εκφράζονται μέσω της Φύσης στα τραγούδια είναι η κοινωνική απομόνωση και η άρνηση της ζωής. Στο τραγούδι «Μωρή κακή γειτόνισσα» από την Ήπειρο, στοιχεία της Φύσης, όπως το χώμα, αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση για την εγκατάλειψη των εγκόσμιων: *Μωρή κακή γειτόνισσα, κακή γειτονοπούλα,/σίμας' τα περιστέρια σου πόρχονται στην αυλή μου./Μου τρώγουν το σταράκι μου, μου πίνουν το νερό μου/μου πέρνουν και το χώμα μου στα νυχτοπόδαρά των·/κ' εγώ το χώμα το ήθελα να στήσω μοναστήρι* (Παχτικός, 1905, σ. 327). Στο τραγούδι «Ένα νερό, κρύο νερό» από τη Μακεδονία το νερό συμβολίζει την άρνηση της ζωής. *Ένα νερό, κρύο νερό, 'πο πούθε καταβαίνει,/ποτίζει δένδρα και μηλιάς, ελγαίς και κυπαρίσσια,/ποτίζει και εν αγιόκλημα που και άρη σταφύλι,/κάμει σταφύλι ραζακί και το κρασί μελάτο·/όσαις μανίτσαις κι αν το πιουν καμιά παιδί δεν κάμει./Ας τώπινε κ' η μάνα μου να μη κάμ' κ' εμένα.* (Παχτικός, 1905, σ. 294). Αντίθετα, στο τραγούδι «Έναν καιρό ήμαν πουλί» από την ίδια γεωγραφική περιοχή η χλωρίδα και η πανίδα εκφράζουν τη χαρά της ζωής. *Έναν καιρό ήμαν πουλί/και μ' αγαπούσαν οι πολλοί,/και μ' ήπερναν κοντά τους/για να μ' έχουν συντροφιά τους./Σε περιβόλια, σε δενδριά/με την καλή μου συντροφιά·/σε κάμπους σε μπαχτζέδες/σε ζέφκιας 'σ εγλενζέδες* (Παχτικός, 1905, σσ. 295-296).

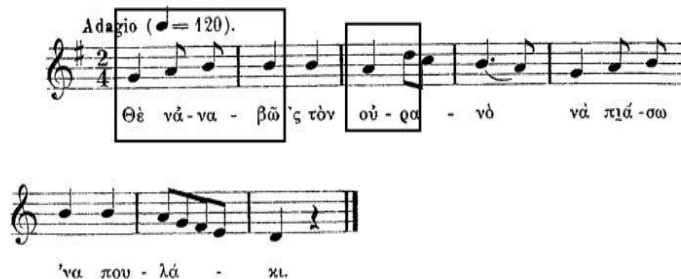
Στα νανουρίσματα υπάρχει πληθώρα αναφορών στη Φύση. Στο «Κοιμάται το μωρούτσκο μου» από τη Θράκη γίνεται επίκληση στην Παναγία να οδηγήσει το παιδί μέσω του ύπνου και πιο συγκεκριμένα των ονείρων σε «παξέδες». Εδώ, τα λουλούδια συμβολίζουν τα «καλά όνειρα». Το ξύπνημα πρέπει να γίνει με τη χρήση πολύτιμων λίθων: *Κοιμάται το μωρούτσκο μου/και πώς να το ξυπνήσω/να πάρω διαμαντόπετραις/να το πετροβολήσω. [...] Έλα Χριστέ και Παναγιά,/και πάρτε 'σ της παξέδες/και γιώμοστο της κόρφαις του/λουλούδια μενεξέδες* (Παχτικός, 1905, σσ. 203-204).

Στη συλλογή σπάνια συναντώνται ρητορικά στοιχεία, καθώς στη δημοτική μουσική η σχέση μελωδίας και δημοτικής ποίησης είναι ισχνή. Άλλωστε στις ίδιες μελωδίες ή σε παραλλαγές τους τοποθετείται σε αρκετές περιπτώσεις ποιητικό περιεχόμενο με τελείως διαφορετικό νόημα. Ενδεικτικά αναφέρεται το τραγούδι «Θε ν' ανάβω στον ουρανό» (Παχτικός, 1905, σ. 172) από τη Βιθυνία, όπου η ανάβαση εκφράζεται με ανιούσα βηματική κίνηση, και ο ουρανός με ένα διάστημα 4Κ ανιόν καθαρό:

114. — ΘΕ Ν' ΑΝΑΒΩ 'Σ ΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟ

(Ἄδεται ἐν Ἑσμέ τῆς Νικομηδείας. — Χορὸς κασάπικος).

Ἑπ. γόρευσις Ἀναστασίας Ζωῆς Τσολακίδου.

Εικόνα 1: Μουσική καταγραφή του τραγουδιού «Θε ν' ανάβω στον ουρανό» (Παχτικός, 1905, σ. 172)

Επίσης, στο τραγούδι «Θεούρανε, θεούρανε» (Παχτικός, 1905, σ. 40) από την Καπαδοκία η λέξη «καταίβα» εκφράζεται μελωδικά με ένα διάστημα 3^{ης} κατιόν ή με διαβατική κατιούσα μελωδική κίνηση:

32. — ΘΕΟΥΡΑΝΕ, ΘΕΟΥΡΑΝΕ

("Ἀδεται ἐν Συνασφ. — Μέλος χορευτικόν).

Ὑπαγόρευσις Ἰωάν. Αἰγίδου (εἰς τὸ μέλος) καὶ Ἰω. Ἀμβροδῆ (εἰς τὸ ποίημα).

Andante (♩ = 152).

Θε - ου ρα - νέ, Θε-ου-ρα - νέ, ποῦ-σαι ᾠ-λά
 κα - ταί - βα, Παν - α - γιὰ μου, κα - ταί - βα,
 κά - με κρὶ - σι.

Εικόνα 2: Μουσική καταγραφή του τραγουδιού «Θεούρανε, θεούρανε» (Παχτικός, 1905, σ. 40)

4. Συμπεράσματα

Μέσα από την περιπτωσιολογική ανάλυση των δημοτικών τραγουδιών της συγκεκριμένης συλλογής γίνεται φανερό ότι οι αναφορές στη Φύση αποτελούν επικοινωνιακό στοιχείο των τραγουδιών με σκοπό να τονισθούν, να εξωραϊστούν και να υπερθεματιστούν διάφορες καταστάσεις ή να εκφραστούν συναισθήματα που σύμφωνα με τα ιδανικά της εποχής δεν ήταν εύκολο να εκδηλωθούν με διαφορετικό τρόπο. Επίσης, παρατηρείται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις τα ίδια στοιχεία της Φύσης συμβολίζουν τελείως διαφορετικές καταστάσεις (πολλές φορές αντίθετες) και συναισθήματα μέσα στο εκάστοτε εννοιολογικό περιεχόμενο του δημοτικού τραγουδιού, όπως για παράδειγμα τα πουλιά που μπορούν να σχετίζονται με τη χαρά, αλλά και με τον θάνατο. Τέλος, ρητορικά στοιχεία δεν απαντώνται συχνά λόγω της ισχνής σχέσης του μέλους με το ποιητικό κείμενο. Η επέκταση της συγκεκριμένης μελέτης και σε άλλες συλλογές δημοτικών τραγουδιών είναι βέβαιο ότι θα οδηγήσει σε επιπλέον συμπεράσματα που αφορούν τη σχέση της δημοτικής μουσικής με το φυσικό περιβάλλον και κατ' επέκταση τη σχέση του ανθρώπου με τη Φύση, έτσι όπως αυτή εκφράστηκε σε συγκεκριμένες ιστορικές φάσεις μέσα από το δημοτικό τραγούδι.

5. Βιβλιογραφικές αναφορές

Bourgault-Ducoudray L. A., (1876), *Trente melodies populaires de Grece d' Orient*, Παρίσι.

Αποστολοπούλου, Μ. Β., Τρικούπης, Α. (2009), «Το δημοτικό τραγούδι στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ενδεικτικές αναφορές στο δάσος και στο δέντρο», *1ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης και Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Ίδρυμα Ευγενίδου.

Καλογερόπουλος, Τ., (1998), *Το λεξικό της ελληνικής μουσικής, από τον Ορφέα έως σήμερα*, τ. 5, Αθήνα: Γιαλλελή.

Μάντζιου Ν., (2021), «Η αντίληψη της Φύσης μέσα από τα δημοτικά τραγούδια των σχολικών εγχειριδίων Μουσικής», *Νέος Παιδαγωγός*, Διαδικτυακή έκδοση.

Παχτικός, Γ. (1905), *260 δημώδη ελληνικά ᾠσματα, από του στόματος του ελληνικού λαού της Μικράς Ασίας, Θράκης, Μακεδονίας, Ηπείρου και Αλβανίας, Ελλάδος, Κρήτης, νήσων του*

Αιγαίου, Κύπρου και των παραλίων της Προποντίδος, Συλλεγέντα και παρασημανθέντα (1888-1904) υπό Γεωργίου Δ. Παχτίκου, Αθήνα: Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου.

Πεφάνης, Λ., Φευγαλάς, Σ., (2018), «Ο Ικαριώτικος σκοπός: μορφολογική, τροπική και υφολογική ανάλυση μουσικών καταγραφών», *Δεύτερο Μουσικολογικό Συνέδριο: Ο Ικαριώτικος Χορός, η Μουσική και τα Πανηγύρια της Ικαρίας*, Αθήνα: Φεστιβάλ Ικαρίας – Ικαριακά Δρώμενα, Νότιος Άνεμος.

Πλεμμένος, Γ. (2020), «Άμεσες αποτυπώσεις του έρωτα στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι: Από τα αυτοσχέδια δίστιχα στις πολύστιχες παραλλαγές», *Ο Έρωτας μέσα από το Δημοτικό Τραγούδι*, επιμ. Αυδίκος Ε., Αγγελίνα Ε., Παναγιωτοπούλου Μ., Καρδίτσα: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Δήμος Καρδίτσας, ΓΑΚ Καρδίτσας.